

մեն բան ուսանելու օգտակարութեան վրայ մերթ ընդ մերթ կը կասկածիս, այս վերջին օրինակով պիտի համոզուիս, որ եթէ բոլոր աշխարհ քեզ նման անտարբեր ըլլար, քարին ծակոտկէնութիւնը անծանօթ պիտի մնար և անով պարզութեան շինելու գիւտը տեղի չը պիտի ունենար և դու որ ձմեռը մեծ քաղաք մը կը բնակիս, ուր վճիտ ջրոյ աղբիւրներ չը կան, դատապարտուած պիտի ըլլայիր աղտեղի ջուրեր խմելու:

Մարմնոց այս ծախսիւններէն, առօրինակներ, ճնշաններ և բաժանականներ՝ մարմնոց ընդհանուր յափտնները կը կոչուին, որովհետեւ ամեն մարմին, ինչպէս արդէն տեսանք, քիչ կամ շատ այս յատկութիւններն ունի:

(Շարունակելի:)

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ի Սուրբ Էջմիածին, 1876 Յուլի 20.

(Շարունակութիւն, տես թիւ 6:)

Զարմանալին այն է որ Մալականները օտար երկիրներէ գաղթած, մանաւանդ թէ հալածուած, իրենց ժրաջան աշխատութեամբ բան կարգաւորելէն զինի, բաւականի հարստացած և ապահով կերպիւ կ'ապրին. իսկ Հայք որ բնիկ երկրին տէրը պիտի լինին, մնացած են այդպիսի ողորմելի կացութեան մէջ. պատճառը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ իրենց անհոգութիւնը և անտարբերութիւնը, խափանելի և այսպանելի այն սովորութիւնը, որ մէջերնին իբրեւ առած եղած է, չստեմ օրէնք, մեր նախնիքէն այսպէս փեսայ էնք. թերևս նախնիք ըստծնին այն պիտի լինի՝ որ Պարսկական և այլ զանազան աղգաց

բռնութեանց ժամանակ իրենց նախնիքը այդ յետին թշուառութեան հասուցած են, և իրենց ալ ժառանգ մը նացած է. այլ այժմ այդ ժամանակները անցած են. կան նաեւ նախնի սերունդէն մնացորդներ քաջ և զօրեղ առողջ հասակով երիտասարդներ, անուանի ձիափարժութեան և զինաշարժութեան մէջ. ուսմանց և քաղաքակրթութեանց մէջ վարժ և գործոն անձինք ևս շատ կը գտնուին, որոնք թէ՛ Տէրութեան պաշտօններու և թէ՛ տուր և առիկ գործերու մէջ յառաջացած են: Այս փոքրիկ գիտողութիւնը ընելէն զինի կը դառնանք մեր նպատակին: Աստի փութով մեկնելով՝ կանուխ ժամանցինք Մալականաց գիւղ մի որ գետակին ափունքը ձորակին մէջ շինուած է: Մալականք անտառէ պարապ մը նացած լեռներու կողերը ըստ կարի մշակած են, կանայք առ տնին գործս ժիր և աշխատասէր, տարազ զգեստուց և լեզու իրենց հայրենեացն է, արեւելեան լեռան ստորոտը բարեհամաղբիւր մի կը բոխի: Դիտողութեան առնելու արժանաւոր կետը սա է: Երեկոյին այս սակաւաթիւ Մալականաց հօտը, արջառաց և երկվարաց նախիրը արօտէն դառնալով եկան, ամենեքեան պարարտք և առողջ, իւրաքանչիւրը յատկացեալ տուններու եւ գոմերու բաժնուեցան, արդիւնաբեր իւրաքանչիւր իւր տեսակին մէջ: Բընակչաց սակաւութեան նկատմամբ հարստութիւնը շատ էր, և զարմացման արժանի, սորա հալածեալ և սքսորեալ մարդիկ, երբ այսպիսի բնակութիւն հաստատեցին, և երբ այսքան կենդանիներ դարմանեցին և աճեցուցին, և այսօր մեծ հարստութեանց տէր եղած հանգիստ կ'ապրին. ուրեմն աշխատութիւնը անտեսագիտութեան հետ լծորդելով ամեն

դժուարութեանց կը յաղթէ, և այսպիսի բարօրութիւն յառաջ կը բերէ, և այս գիւղական կեանքը, թշուառ քաղաքացւոց կեանքէն շատ խիստ վերատեսանելի է:

Գիշերը մեր սովորութեան համեմատ կառքին մէջ ննջեցինք, բայց սաստիկ ցուրտէն անկարելի եղաւ հանգիստ ընել. ստիպուեցանք գիշեր ժամանակ ածասարանօք մեկնիլ և մինչև առաւոտ Տիլիճանի բարձր և անտառու լեռները ելլալ շինուած շէշ և թեք օձապտոյտ ճանապարհով. արեգակը դեռ հաղիւ իւր ճառագայթները արծակած դիմացի լեռներու գագաթը կը լուսաւորէր, անցանք Սիւնիկայ Հայաբնակ գիւղը և համանուն կոյտը՝ հասանք Զուլուի կոչուած գիւղը մեզմէ հեռի թողով անտառու լեռները և մայրաքաղաքը, և ըսկրսան ներկայանալ մեզ նոր անաւրաններ, ընդարձակ դաշտեր լեռներ և բլրակներ ոմանք այն ինչ մերկացած հասկէ և որայէ, եւ ոմանք զերծած յարօրէ և ի մշակութենէ, մի կողմը բարձր և լեռի բլրակներ և միւս կողմը Գեղամայ գեղածիծաղ ծովը երեւիլ. բնաւ չըտեսնուիր անտառի և փայտի նշմարանքներ, տեսանք ցամաքաբերդ Հայաբնակ գիւղը, որոյ յանդիման կերելի Սեւանայ կղզեակը Եկեղեցւոյ գմբէթը զանգակատունը միաբանաց իցերը, և քանի մի ծառատունկ. ծովակը հարաւէն հիւսիս կարի երկարած, իսկ յարեւելից յարեւմուտս ոչ այնչափ, ջուրը քաղցր, կը բերէ առատ ձկներ 12 տեսակ իւրաքանչիւր ամիս մի տեսակ, անուանի է իշխանաձուկն, կարմրախայտն և կողակն, ունի օժանդակ գետեր, որոց որոշեալ ժամանակին ձկանց բազմութիւնը երթեւեկելու ատեն, մեծ քանակութեամբ ձուկ կ'որսան, և այն շատ զիւրութեամբ:

Ծովուն արեւելեան կողմը կընշմարուին հին ամրոցած եւ շինութեանց հետքեր: Աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն տես, Սարգսիւր-իւն 5 Գաւառայն Հայաստանի: Գեղամայ ծովուն եղերքը արքունի ճանապարհին վերայ Մալականք շինած են մեծ գիւղ մի Էլիուկայ անուն, և կայան. բնակիչք իրենց թււոյն համեմատ ունին ընդարձակ դաշտեր, մշակուած իրենց սովորութեան համեմատ, բերդին առատութիւնը կալերուն շատութենէ կրնայ գուշակուիլ. գիւղին շինութիւնը տեղ տեղ բարեկարգ և քարուկիր, և կ'աշխատին աւելի ընդարձակել ծովեզերքը, դարահատին օժանդակութեամբ, կը դառմանեն ոչխարաց և անասնոց ջուկեր, որոց բազմութեան համեմատ պատրաստած են գոմեր և մակաղատեղի խաշանց, ասոնցմէ զատ կը սընուցանեն հաւերու բազմութիւն, և ծովեզերքը սաքերու և բադերու ահագին երամ անթուելի:

Ձկնորսութեան մենավաճառութիւնը մեծ շահ է Տէրութեան, որէնք է երեք տարի շարունակ որսալ, իսկ չորրորդին բոլորալին արգիւրուած է, որպէս զի ձկունք վերստին բազմանան, ծովէն գետակ մի կը բաժնուի գիւղականաց և արտօրէից պիտոյիցը համար Մալականաց կանայք առ տնին գործը աւարտելէն զինի, կընկերանան իրենց արանց աշխատութեանը, զոր օրինակ հնձել, կրել, սայլալորել, կասուլ, սքա երկրագործութեան մէջ ընտանի կենդանիներէն աւելի գրաստ և ձի կը գործածեն, օրինակի համար 5 ձի միաշար իւրաքանչիւր կամնասայլով, մի փոքր մանուկ կարող է կառավարել երիւարաց արագութեան համեմատ: Այս գիւղը Հայ երիտասարդները սայլերով կարմրուկ կերաս (Գըլլընգ) բերած էին եւ ցորենի հետ կը փոխէին

հաւասար չափով, այսինքն մի չափ ցորեն և մի չափ պտուղ:

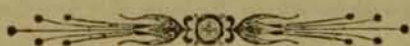
Այս գիւղէն մեկնեցանք շարունակ նկատելով ընդարձակ դաշտերը, ոմանք նոր հիւսնած, ոմանք սպիտակացած և ՚ի հունձս հասած, ոմանք գութանով հերկած, հողը տեղ տեղ խիստ սեւ, գիւղականք առհասարակ կալի և հունձի զբաղած էին, և այս կողմերը Հայոց գիւղերը խիստ շատ են, թէեւ կը գտնուին երբեմն Մալականներ եւ Թիւրքեր, հիւսիսային կողմը կ'երեւին Արագած լեռան շղթաները, որոց կողերը կան գիւղեր ծառատունկեր այլովքն հանդերձ, իսկ գագաթը բոլորովին լեռի, գիւրամատչելի եւ արգասաւոր տեղերը մշակուած: Ճանապարհին վերայ է Հայոց Ախուր գիւղը, ուր կան նաեւ քանիմի Մալականաց տուններ, Հայոց տունները, ինչպէս յառաջագոյն ըսինք նախնի դրութեան համեմատ, իրեւ մի մի հողակոյտ ցած և անշուք, ունին մի Եկեղեցի, Հայք բոլոր ընտանեօք կալերը աւարտելու կ'աշխատէին, այս ճանապարհը շարունակ մինչեւ երեկոյ գնացինք, աստի երեւեցաւ Մասիս լեռան սպիտակափայլ գլուխը և ժամ 4ին հաղիւ գիւղի մի Պանդոկ հասանք, որոյ բնակիչք Հայաղգի, գիւղին ջուրը և պարտէզները խիստ առատ էր:

Աստի առաւօտուն կանուխ մեկնեցանք, ժամ 2ին հասանք Քանաքեռ գիւղը բնակիչք Հայք, կաւակերտ տանց մի մասը հին աւերակաց վերայ շինուած է և մի մասը գիւղին ստորին կողմը. հնութեանց հետքերէն խոչարձան մի և կիսաւեր եկեղեցի մի մը նացած է. ջուրը և պարտէզները առատ, մրգեղանաց հետ ընտիր է ըսպիտակ թութն, կան ճիւղայիներ, յորոյ կըլնի աղնիւ գինի, մինչև ցատտ Կառավարութիւնը 5 տեղ ճանապարհ

հի սահմանեալ տուրք կառնու իւրաքանչիւր անցորդէ: Մինչդեռ արեգուկը հորիզոնէն կը բարձրանար և տաղնապիչ քերմութեամբ նեղութիւն կը սպառնար, հասանք Երեւան Հայոց հին քաղաքին արեւելեան բլրակը, ուստի կ'երեւի տափարակ գաշտի վերայ տարածուած ամբողջ քաղաքին տեսարանը խառն այգիներով և պարտէզներով, քաղաքին արեւելեան փողոցը թէ և ըստ նոր դրութեան լայն, բայց կարի անհարգ, հարաւային կողմն է հին բերդն, մասամբ իւրիք քանդուած, մաս մի զօրանոց Ռուսաց, կան այնպիսի մասնաւոր տեղիք՝ որ կառավարութեան պաշտօնէից կը ծառայեն, իսկ արեւմտեան գետին կողմը ամբողջ արեւելեան թաղը ըստ նոր դրութեան շինուած է գեղեցիկ և կարգաւորեալ, իսկ մնացեալները հին դրութեամբ. կան քաղաքին մէջ ինքնաւատեղիք (Քիւլանսարայ) այլ ոչ կարգաւորեալ. նշանաւոր է այլադգեաց Զիլի մզկիթն, որոյ ամբողջ գմբէթն և աշտարակն (Ռիսալէ) կանաչագոյն յախճապակեաց յօրինուած, բնակիչք Հայք, Պարսիկըք, և Ռուսք սակաւաթիւ. Հայք ունին վեց Եկեղեցի, և անապատն Անանիա Առաքելոյ, (այժմ Եկեղեցի ժողովրդական), իւրաքանչիւր Եկեղեցի ունի ծխական դպրոց, և մի եւս դիմական, ուր կ'աւանդուին ուսմունք Հայ և Ռուս լեզուաց ՚ի հաշիւ Տէրութեան. Առաջնորդ Եպիսկոպոսն իբր փոխանորդ Կաթողիկոսին նստի աստ, քաղաքին արեւմտեան կողմէն կանցնի Հրադգան գետը, որ Պարսիկներն լէնկի կոչեն, յորոյ վերայ ձգուած է քարուկիր կամուրջ, շինուած են կարգաւորադասներ, գետը զանազան ջրմուղներով և առուններով բաժնուած է, թէ քաղաքին այլ եւ այլ թաղերուն պէտքերը հոգալու, և թէ քաղաքէն

դուրս այգիները և պարտէզները ուռ-
գելու, և թէ քաղաքին ստորին կողմը
եղած գիւղերուն անդաստանները,
Այգիները և պարտէզները խիստ ա-
ռատ են և խնամով մշակուած, զա-
նազան տեսակ մրգեղէնները երկրացիք
առատութեամբ կը վայելեն, գովելի է
դիւին: Այս քաղաքին վերայ Օսման-
ցիք և Պարսիկք շատ անգամ մեծա-
մեծ պատերազմներ ըրին իրարու ձեռ-
քէ խլելու պայմանաւ, երբեմն միաց
ընդ իշխանութեամբ Օսմանցւոց իւր
շրջապատ սահմաններով, առաջին ան-
գամ Սուլթան Սէլիմայ Առաջնոյ, և
յերկրորդումն յաւուրս Սուլթան Մու-
րատոյ չորրորդի կրկին անգամ. եւ
հուսի ուրեմն վերջին դաշնադրու-
թեան, Օսմանցիք այս քաղաքը իւր
սահմաններով թողուցին Պարսից, և
ինքեանք տիրեցին Պաղտատ քաղաքի
և նահանգի նորին:

(Շարունակելէ:)

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Ծ Ո Վ

Ա Լ Ճ Ե Ր Ի Ո Յ Մ Է Ջ

Ալճերին՝ Ափրիկէի մէջ Պերպե-
րիստանի մէկ մասն է, որ Եգիպտոս-
սէն սկսեալ մինչեւ Ատլանտեան Ով-
կիանոսը կը տարածուի. նախնեաց ծա-
նօթ էր, ինչպէս Եգիպտոսը, և կը բը-
նակէին այս տեղ Մաւրիտանացիք և
Նիւմիդացիք: Այս երկիրը Կարկե-
դոնացւոց ժամանակ, որոց հայրենիքն
էր, շատ անուանի էր, յետոյ Հռովմե-
ացւոց իշխանութեան տակ իյնալով՝
հետզհետէ իւր նախկին փառքն ու

փառաւորութիւնը կորսնցուց: Սարա-
կինոսներն 697ին այս տեղէն հալածե-
ցին զՀռովմայեցիս: Գաղղիացիք 1830
ին Ալճերին առնելով՝ մուտ գտան
այս երկրին մէջ և այժմ Գաղղիական
գաղթականութիւն է Ալճերին, որ
Գաղղիացւոց տիրելէն ՚ի վեր յառաջա-
դիմելու և քաղաքակրթութեւն վերայ է:

Ատլաս լեռանց շղթայն Պէրպէրիս-
տանը երկու մասն կը բաժանէ արեւ-
մուտքէն դէպ արեւելք. հիւսիսային
կողմը Թէլ կ'ըսուի, ուր ցորենի վե-
րաբերեալ արմտեաց մշակութիւն կը
լինի. հարաւային կողմնէ Սակարան կամ
Ջեճ անապարը, որ նոյնպէս կ'անուանի
Պիլլա-ի-լ-ճէրիս (երկիր արմաւենեաց):
Ալճերիի հարաւային կողմը՝ Պիլլաքայէ
մինչև Թուքուրդ եղած լայնութեամբ
արեւելքէն դէպ արեւմուտք Շօլ մաս-
նաւոր անուամբ ընդարձակ երկիրներ
կան, որք Սահարայի մասերն են եւ
գրեթէ բոլորովին անապատային են:
Շօթերը ձմեռան՝ անձրեւներէն ծա-
հիճներ և լճեր կը ձեւանան. իսկ ա-
մարան մեծ մասամբ ջերմութեամբ կը
ցամաքին: Երկուր ժամանակէ ՚ի վեր
կարծիք կար որ այս երկիրները յաճ են
Միջերկրականի մակհաւասարութե-
նէն, և կենդադրէին, որ երբեմն հա-
ղորդակցութիւն ունեցած ըլլան Մի-
ջերկրականի հետ ձեւանալով իբրեւ
մասն Գապէսի ծոցին:

Այս ծոցի ափանց վերայ, որ այ-
սօր երաշտ և անբնակ է, երբեմն կա-
յին ծաղիկեալ քաղաքներ. ամբողջ գա-
ւառը, որ այժմ լըռած է աւազնե-
րով եւ արեգակէն լափիլըռած, ա-
ռաջ ունէր ճարտարարուեստ և վա-
ճառաշահ ժողովուրդներ. և այն ա-
տեն ծովը ցամաքին մէջ կ'երկարածը-
գէր դէպ արեւմտեան կողմը հարիւր
տասն եւ հինգ մղնի չափ: Սփկոյ
ծոց Թրիթոնի կ'ըսուէր, որ հիմա ևս